

Використані джерела

1. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підруч. для вищ.навч.закл. К., 2013. 221 с.
2. Бібік Н.М., Вашуленко М.С., Мартиненко В.О. та інші. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія. К., 2014. 346 с.
3. Закон України про освіту, Київ, 2017. С. 16.
4. Савченко О. Ключові компетентності — інноваційний результат шкільної освіти. Рідна школа. 2011. № 8–9. С. 4–8.
5. Савченко О.Я. Система міжпредметних завдань на уроках з літературного читання: методичний посібник. Київ, 2020. 104 с.

Петрук Оксана Миколаївна,

провідний науковий співробітник

відділу початкової освіти

імені О.Я. Савченко

Інституту педагогіки НАПН України

ПОТЕНЦІАЛ ПІДРУЧНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ФОРМУВАННІ В УЧНІВ КОМПОНЕНТІВ УМІННЯ ВЧИТИСЯ ЯК КЛЮЧОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Зміна підходів до навчання обумовила трансформацію поглядів на такий феномен як вміння вчитися. Упровадження компетентнісного підходу означає переорієнтацію освіти з процесу на результат у діяльній вимірі, формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішних дій у конкретних ситуаціях, оволодіння навчальними досягненнями на такому рівні, який дає змогу навчатися далі. За цих умов вміння вчитися розглядається як ключова компетентність, що є інструментом «для успішної навчальної діяльності, самонавчання, саморозвитку людини впродовж життя» [6, с. 4].

О.Я. Савченко розглядає вміння вчитися як цілісне індивідуальне утворення, яке має кілька складових, що співвідносяться зі структурою навчальної діяльності. У розвиненому вигляді воно, на думку вченої, охоплює структуровані знання про способи діяльності, досвід їх застосування, надбання особистого пізнавального досвіду, ціннісне ставлення до самостійного учіння [6, с. 5].

Важливим засобом формування цього вміння є підручник. У полі наших наукових інтересів – підручник української мови для шкіл з навчанням мовами національних меншин. Значуща роль у підручнику як виразнику певної концепції навчання відводиться методичному апарату. Він є інструментом, який координує опанування представниками національних меншин української мови як засобу спілкування й пізнання, забезпечує формування ключових і предметних компетентностей, котрі уможливають їм успішну життєдіяльність і соціалізацію у швидкозмінному полікультурному середовищі.

Ми проаналізували зміст підручника української мови та читання для 4 класу ЗЗСО з навчанням румунською мовою [5] з метою виявлення можливостей його методичного апарату в забезпеченні формування в учнів компонентів уміння вчитися як ключової компетентності. О.Я. Савченко структуру ключової компетентності вміння вчитися подає у вигляді системи взаємопов'язаних складників. Представимо результати аналізу відповідно до виокремлених вченою складників.

Першим з-поміж них і, за словами Олександри Яківни, базовим є мотиваційний компонент. Найважливішими умовами формування в учнів позитивної мотивації вона називає забезпечення суб'єктності навчання, гуманізація навчальної взаємодії, урізноманітнення організаційних форм, справедливе оцінювання, сприятливе розвивальне середовище, емоційність і проблемність змісту й методики навчання. З цього погляду, ефективними для формування мотиваційного компоненту вважаємо завдання, що заохочують школярів до самостійного цілепокладання, передбачають встановлення зв'язку із раніше вивченим, мотивують до пошуку нової інформації, завдання прогностичного / проблемного характеру, як-от:

- Прочитай хмару слів і поділися припущеннями: що будемо повторювати в цьому розділі? Який матеріал ти добре знаєш? Над чим плануєш попрацювати більше? [5, с. 132]
- Прочитай діалог. Чи зможе Санду відповісти Марійці, користуючись тільки іменниками і прикметниками? Які слова необхідні хлопчику? Для чого? [5, с. 111]

До змістового компонента вміння вчитися О.Я. Савченко відносить відомі й нові знання, цінності, вміння, навички. У своєму дослідженні Я.П. Кодлюк деталізує змістовий компонент і виокремлює такі показники як знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь

і навичок, про вміння вчитися як інформаційну цінність [1, с. 111]. Здебільшого в підручнику вони представлені у змісті текстів [5, с. 17, 19, 28, 44, 48, 77, 123].

До складу діяльнісного компонента вміння вчитися входять загально-навчальні вміння й навички: навчально-організаційні, комунікативні, загальнопізнавальні, а також уміння працювати з підручником та іншими джерелами інформації.

Формуванню в учнів навчально-організаційних умінь слугують завдання, що спонукають їх розуміти мету діяльності, визначену вчителем; самостійно визначати мету діяльності й завдання для її досягнення; заохочують розуміти цінність часу та вміння його розподіляти, розвивають у них здатність працювати у різному темпі; планувати послідовність виконання завдання; формують уміння зосереджувати увагу на одному з об'єктів навчальної діяльності, а також розподіляти увагу між різними об'єктами навчальної діяльності. Це завдання такого типу:

- Щоб з'ясувати значення слів талант, хист, здібність, Санду скористався перекладним українсько-румунським словником, а Марійка – тлумачним. Поміркуй, у який спосіб буде зручно зробити це тобі [5, с. 19].

- Виконуй проєкт у такій послідовності: 1) обери тему розповіді; 2) склади план; 3) запиши на чорновик складений текст; 4) поміркуй, які слова можна замінити малюнками; 5) розмісти текст з малюнками на аркуші з альбому... [5, с. 26]

- Обговоріть, на що потрібно звертати увагу під час визначення роду іменника. (робота в парах і малих групах) [5, с. 69].

- Прочитай запитання, які склали Санду й Марійка. На які з них ти можеш дати відповідь? [5, с. 73] і под.

Великий відсоток завдань підручника сформульовано таким чином, щоб створити умови для прояву мовленнєвої активності учнів, а отже, й для формування у них комунікативних умінь. Окремі аспекти проблеми розвитку комунікативної компетентності учнів засобами підручника (формування умінь діалогічного мовлення, аудіативних умінь, стратегій мовленнєвого спілкування) висвітлено нами у низці публікацій [2, 3, 4 та ін.].

Завдання, що передбачають формування комунікативних умінь учнів, представлені в підручнику української мови досить широко й ідентифікуються за словами-маркерами на кшталт: розкажи..., запитай..., вислови / обґрунтуй / доведи свою думку..., послухай..., поміркуй..., опиши..., обговоріть..., порадьтеся... та ін. Наведемо приклади таких завдань:

- Марійка і Санду теж міркували над запитанням. Діти засперечалися. А ти як думаєш? [5, с. 47].

- Обговоріть, на що потрібно звертати увагу під час визначення роду іменника [5, с. 69].

- Прочитайте вірш Алли Сващенко. Поміркуйте, чи багато приятелів у хлопчика. Поясніть, чому так думаєте [5, с. 121].

- Чи була у вашому класі ситуація, описана в тексті? Поміркуйте, що сказала вчителька? Що могло бути далі? [5, с. 142]

Належне місце у підручнику відведено і завданням, орієнтованим на формування в учнів загальнопізнавальних умінь, зокрема таких прийомів розумової діяльності як аналіз, синтез, порівняння, групування, узагальнення, доведення, спростування та ін. Ефективними для їх формування є такі завдання:

- Згрупуйте й запишіть слова за їх значенням: назви предметів, їх ознак, дій, кількості [5, с. 23].

- Знайди зайве слово у кожному рядку. Поясни свій вибір [5, с. 41].

- Дослідіть: слова з якими суфіксами зустрічаються в колискових піснях найчастіше. Поміркуйте, чому [5, с. 53].

- Друзі посперечалися: Санду каже, що це текст-розповідь, Марійка стверджує, що текст-опис, а Кіберик – що це розповідь з елементами опису. Як ви гадаєте, хто з них правий? [5, с. 142]

Уміння працювати з підручником та іншими джерелами інформації забезпечують оволодіння учнями способами самостійного отримання знань, нової додаткової інформації, а також способами переробки, запам'ятовування і зберігання інформації. Для їх формування призначені завдання такого типу:

- Розглянь зразок запису з тлумачного словника й пояснення до нього. Яку інформацію про слова ти дізнався(–лася)? [5, с. 29]

- Прочитай анкету. Поміркуй, хто її заповнював. Яку інформацію можна з неї дізнатися? Зроби власний запис за наведеним зразком [5, с. 68].

- Дізнайся більше про незвичайні дитячі майданчики. Підготуй розповідь про них [5, с. 71].

- Поміркуй і розкажи, у яких джерелах можна знайти інформацію про цих пташок, їх зображення [5, с. 104] і под.

Оволодіння вміннями самоперевірки, самоконтролю своїх досягнень, само- і взаємооцінювання є обов'язковою ознакою сформованості в молодших школярів контрольньо-оцінного компонента ключової компетент-

ності уміння вчитися. З метою їх формування до змісту підручника вміщено завдання на кшталт:

- Прочитайте речення. Обговоріть, як потрібно позначити звукові записи буквами. Яке правило переносу слів може знадобитися під час запису речень? [5, с. 21]

- Прочитай вірш Василя Зайця. Знайди й випиши групи споріднених слів. Перевір себе: таких груп має бути три [5, с. 42].

- Прочитай запис, який зробила учениця. Поміркуй, чого вона не знає. Чому ти зробив(-ла) такий висновок? Зроби запис без помилок [5, с. 70].

Спираючись на зроблений запис, перевір правильність повідомлення Кіберика [5, с. 105], а також завдання, що спонукають учнів до таких дій: перевір / доведи правильність свого запису; запиши речення з пам'яті, перевір правильність запису за підручником; обміняйтеся зошитами, перевірте правильність записів одне одного і под.

У структурі ключової компетентності уміння вчитися важливу роль відведено рефлексивно-корекційному компоненту, що виявляється у здатності учнів до самопізнання і самоусвідомлення своїх пізнавальних можливостей, прагнення їх удосконалювати, осмислення своїх зусиль і результатів. Для здобувачів освіти ці процеси створюють «передумови для самонавчання, саморозвитку, спонукають до усвідомлення себе як суб'єкта учіння, який висловлює власну думку» [6, с. 149]. Саме тому у підручнику вміщено завдання, що спонукають учнів усвідомлювати свої можливості для виконання певної дії; аналізувати і оцінювати власні способи діяльності; уміти оцінювати свої досягнення в різних видах діяльності; ставити нові вимоги щодо власного удосконалення, як-от:

- Розкажи, які слова тобі було складно записати й чому [5, с. 8].

- Переклади й запиши слова українською мовою. Якщо відчуваєш труднощі, звернися до словника [5, с. 21].

- Про що розмовляли діти? Що тобі було відомо раніше, а про що ти дізнався(-лася) з тексту? Чи є у твоїй рідній мові багатозначні слова? Наведи приклади таких слів [5, с. 31].

- Поміркуй, чого не знав учень. Чого б ти міг / могла його навчити? [5, с. 70] і под.

Наведені зразки завдань не охоплюють їх різноманіття в підручнику, а лише унаочнюють окремі аспекти цілісної методичної системи, націленої на взаємопов'язане формування в учнів усіх компонентів уміння вчитися як ключової компетентності.

Ми обмежилися розглядом лише однієї зі складових методичного апарату підручника. Проте і решта компонентів: апарат організації засвоєння (пам'ятки, зразки виконання завдань та оформлення записів, інструкції, алгоритми виконання дій, таблиці, схеми, довідки, словник); апарат орієнтування (передмова, зміст, рубрикація, умовні позначення, покажчики, шрифтові та колірні виділення); ілюстративний та аудіативний матеріал забезпечують системний підхід до формування у здобувачів освіти ключової компетентності уміння вчитися.

Використані джерела

1. Кодлюк Я.П. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності. Початкова школа. 2013. № 1. С. 6–9.
2. Петрук О. Аудіативні уміння як важлива складова комунікативної компетентності учнів. Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи. Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 171–172. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718287>
3. Петрук О. Підручник української мови як засіб формування стратегій мовленнєвого спілкування. Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. К.: Педагогічна думка, 2021. Вип. 26. С. 165–175. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/726127/>
4. Петрук О. Потенціал підручників української мови у формуванні в учнів — представників національних меншин умінь діалогічного мовлення. Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. К.: Педагогічна думка, 2020. Вип. 25. С. 103–111. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/723988/>
5. Петрук О. Українська мова та читання: підручник для 4 класу з навчанням румунською мовою закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах, з аудіосупроводом). Частина 1. Львів: Світ, 2021. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724747>
6. Савченко О.Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра: посібник. К.: Педагогічна думка, 2014. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/savchenko.indd_2014.pdf